

De emigratie van een oorlogsleer: von Clausewitz en zijn nieuwe Amerikaanse adepten

J. R. Evenhuis

journalist

In zijn boek over Raimondo Montecuccoli, *The military intellectual and battle* (State University of New York Press, 1975), schrijft Thomas M. Barker dat drie figuren in de eerste plaats moeten worden vermeld als men wil weten wie met hun ideeën over militaire zaken in Europa de meeste invloed hebben uitgeoefend. De eerste was Machiavelli, de tweede, anderhalve eeuw later, Montecuccoli en de derde, weer anderhalve eeuw later, von Clausewitz.

Nu zou het interessant zijn de vraag te stellen waarom, nu er weer anderhalve eeuw is verstreken, nog steeds de naam von Clausewitz valt als er met intellectuele pretenties over militaire aangelegenheden wordt gesproken. Immers, de oorlog is intussen zo sterk van gedaante veranderd dat het op het eerste gezicht niet meer doenlijk lijkt het verschijnsel nog te onderwerpen aan de criteria die von Clausewitz ervoor opstelde. Toch neemt nagenoeg iedereen die naam in de mond als hij ten aanzien van de voorwaarden van de huidige oorlog iets wenst te verduidelijken. Dat is op zijn minst curieus, als het niet tevens significant zou zijn.

Het herinnert in elk geval meer aan het geval Machiavelli — tegenwoordig nog zeer present, maar minder als oorlogstheoreticus — dan aan het geval Montecuccoli. Over de laatste, keizerlijk veldheer uit de eerste helft van de 17e eeuw, sprak men vóór von Clausewitz veel, maar na hem weinig meer. De tijd dat men er prat op ging zich in zijn militaire voorschriften te hebben verdiept, was met de Franse revolutie abrupt afgelopen.

Montecuccoli's slagveld, een schaakspel

Montecuccoli was de meest typische representant van een exceptioneel militair tijdvak waarin het oorlog voeren een zeer speciaal karakter droeg: men wilde elkaar niet echt overwinnen, men wilde met zijn leger tegen een ander leger alleen maar zó manoeuvreren dat de veldheer van dat andere leger op een zeker moment moest toegeven dat hij verkeerde zetten had gedaan en het spel gewonnen

gaf. En daarmee was de hele oorlog, zonder al te grote offers, dan min of meer beëindigd.

Montecuccoli was, met andere woorden, de grote theoreticus van de oorlog als een soort schaakspel dat vooral in de 18e eeuw het beeld van militaire campagnes in Europa bepaalde. Daarbij had hij het, niet voor elke theoreticus weggelegde, privilege dat hij zijn ideeën eenmaal eens exemplair voor de ogen van heel Europa had kunnen demonstreren.

Men weet dat de Franse legers van Lodewijk XIV in 1672 in Nederland over de Rijn trokken. Die oorlog was ook in 1675 nog niet beëindigd maar het zwaartepunt lag toen in Zuid-Duitsland, even over dezelfde Rijn. En het was Montecuccoli die daar de taak had Lodewijks beste veldheer, Turenne, tegen te houden en, zo mogelijk, weer over de Rijn terug te slaan.

Het leek minder op een oorlog dan op een hoogst spannend schaakspel. Er werd meer gemanoeuvreed dan gevochten, jarenlang, en de keizer in Wenen en de koning in Versailles vonden dat blijkbaar ook de gewoonste zak van de wereld. Noch Montecuccoli noch Turenne kreeg er een schrobbering voor dat hij deze zaak niet beter had weten te „beslissen”. Er werd eenvoudig afgewacht, zoals men de afloop van het spel van twee aan elkaar gewaagde schakers verbeidt, en het had nog lang kunnen doorgaan als niet Turenne — typerend genoeg niet in een slag maar bij het observeren van de zetten van zijn tegenstander — door een kogel was getroffen en gedood.

Een beslissende slag is op die zo afgebroken partij militair schaak nooit gevolgd. In de militaire geschiedenis heet het meestal dat Montecuccoli Turenne bij die gelegenheid „meesterlijk” schaakmat heeft weten te zetten, maar dat is dus niet helemaal juist. Hoe dat ook zij, hij wist het spel tegen Turenne uitstekend vol te houden en dat heeft hem grote roem verschaft en de bestudering van zijn geschriften bevorderd. In de 18e eeuw was er nauwelijks een militair die het wezen van de oorlogvoering niet in „goed manoeuvreren” zag.

Daarop was hij trotser dan op heel de rest, met inbegrip van een gewonnen veldslag. Want was die niet op „goed manoeuvreren” gebaseerd geweest, dan was hij er in de praktijk misschien wel blij mee, maar als beoefenaar van de krijgskunst voelde hij zich toch niet zo prettig en daarop kwam het in dat merkwaardige militaire tijdvak vooral aan voor veldheren die zich zelf respecteerden.

In een 19e-eeuwse biografie van Montecuccoli is de nostalgie daarover nog duidelijk te bespeuren. Over het duel aan de Rijn lezen we daar dat

... die beiden Feldherren nicht um den Sieg, sondern um die Ehre des Talentes kämpften und sich durch ihre Anstalten zwischen Gewinn und Verlust auf gleiche Waage hielten, ohne daß das Kriegsglück, dem sie nichts überliessen, zwischen ihnen entscheiden sollte.

Frederik de Grote, die ook nog tot dat tijdvak behoorde, zondigde in de ogen van zijn tijdgenoten door het veel te dikwijls op een slag te laten aankomen. Won hij zo'n slag, dan waren zij misschien stil. Want „nothing succeeds like success”. Maar o wee als hij er een verloor. Dan keerde zich iedereen tegen hem, met inbegrip van zijn broer Hendrik die de militaire orthodoxie van zijn tijd vertegenwoordigde. Deze schreef voor dat een offensief altijd gevaarlijk was. Men mocht een leger niet op het spel zetten door het in een slag te werpen waarvan niemand, daar slagen de neiging hebben hun eigen richting uit te gaan, de uitkomst kon voorspellen.

Frederik de Grote was een gokker onder schakers. Het werd hem, als er iets was misgegaan, zo zwaar verweten dat hij na een verloren slag steeds met zelfmoordgedachten rondliep.

Die naive Anschauung der Zeitgenossen, die nur das Heldenum sah, vergötterte ihn; fachmännische Kritik der Zeitgenossen verdammt ihn.

Aldus Hans Delbrück.

Het merkwaardige was dat de toenmalige intellectuelen het meer eens waren met het publiek dan met de experts. Frederiks grote vriend, Voltaire, was verheugd over elke escalatie die de voor zijn tijd zo onrepresentatieve militaire gokker in het krijgsbedrijf bracht. Te oordelen naar hem, moet lang voor de Franse revolutie de publieke opinie de schaakoorlogen moe zijn geweest waaraan Frederiks onrustige geest tornde en die Napoleon dan ten slotte radicaal opzij zette voor een „echtere” oorlog, met duidelijke overwinningen en nederlagen. Zo heeft Voltaire ironisch over Turenne en Montecuccoli geschreven:

Ils passèrent quatre mois à se suivre, à s'observer dans les marches et les campements plus estimés que des victoires.

Men neemt tegenwoordig vaak zó voetstoots aan dat intellectuelen altijd het minste bloed wensen te vergieten, en militairen het meeste, dat het goed is eens erop te wijzen dat de zogenaamde totale oorlog van oorsprong zeker geen idee is geweest van de mensen die er professioneel mee te maken hadden. In elk geval kan er wel weinig historische onzekerheid over bestaan dat de moderne, radicaal op overwinningen, beslissingen of unconditional surrenders gemunte oorlogvoering het eerst in de geest van outsiders is opgekomen. Er loopt een rechte lijn van Voltaire's intellectuele verachting voor de oorlogen van zijn tijd naar het fanatisme waarmee tijdens de Franse revolutie haar geestelijke leidlieden en het volk van Parijs om de „levée en masse” riepen.

Een heel tijdperk van uiterst rationele, fiscaal stellig toch vrij kostbare, maar althans het spenderen van mensenlevens bewust beperkende militaire ondernemingen ging daarmee definitief ten einde. En vooral professionele militairen hadden daarmee de grootste moeite. Zij zouden, nog lang na de Franse revolutie, naar de manier waarop Montecuccoli en Turenne hun wederzijdse taken hadden opgevat terugblikken als naar een soort verloren paradijs waarin het nog een lust was militair te zijn omdat de „politiek” het spel nog niet doorkruiste. Een spel dat op een merkwaardige wijze in de plaats was gekomen van fellere botsingen tussen menselijke gemeenschappen en dat bovendien, wat de daarbij benodigde pionnen aangaat, ook nog voor het allergrootste deel werd gespeeld met mensen van buiten die gemeenschappen, namelijk huurlingen.

Ook zo'n begrip waarmee intellectuelen graag tegen militairen hebben gepolemiseerd. Zij vergeten dat sommige moderne vrijheidlievende Westeuropese staten waarschijnlijk nooit hadden kunnen ontstaan en groeien als er geen huurlingen op de markt waren geweest die bereid waren te doen wat de burgers van die staten van het begin af aan zelf liever niet deden, ook al hing hun hele bestaan daarvan af. Alle goede dingen die men tegenwoordig, als men billijk is, over de gastarbeiders dient te zeggen, gelden nog veel meer voor de huurlingen. Het is zeer de vraag wie bijvoorbeeld meer voor de goede afloop van de Tachtigjarige Oorlog hebben gezorgd: de burgers in de steden, hoe militant zij ook waren, of de vreemdelingen die Maurits en Frederik Hendrik wisten te charteren en die

het eigenlijke militaire werk tegen de Spaanse troepen deden.

Tegen de starre doctrine

Aan al deze toestanden kwam dus na 1789 een einde. Napoleon bezegelde dat te velde en von Clausewitz heeft met zijn *Vom Kriege* daarbij de invloedrijkste theoretische interpretatie gegeven. Zijn boek is in de eerste plaats een polemiek tegen de oude „manoeuvre-oorlog” met zijn gecompliceerde regels. En al vocht hij dan zelf tegen Napoleon, voor hem was deze de grote vernieuwer die hij zelfs „der Kriegsgott” doopte.

Het zou een interessante quiz zijn iemand te raden te geven wie het volgende heeft geschreven.

De principes van de krijgskunst zijn erg eenvoudig en volkomen te begrijpen met het gezonde verstand. Alhoewel bij tactiek wat meer speciale kennis komt kijken dan bij strategie is ook die kennis zo beperkt dat zij nauwelijks met een andere wetenschap kan worden vergeleken. Geleerdheid en diepzinnigheid zijn er dus niet voor nodig, noch zelfs veel begrip, afgezien van een talent voor krijgslisten. Men heeft lang het tegendeel van dit alles volgehouden maar dit was uit een misplaatst gevoel van eerbied voor deze zaak en had ook te maken met de ijdelheid van auteurs die erover hebben geschreven. Een onpartijdige beschouwing kan ons slechts dit leren.

Nu, de man die dit heeft geschreven was niemand anders dan von Clausewitz. De woorden komen zelfs voor in zijn magnum opus *Vom Kriege*, de verst gaande poging ooit door een auteur ondernomen om aan het oorlog voeren principes, niet te verwarren met regels, ten grondslag te leggen. Of, om preciezer te zijn, deze woorden komen voor in een tekst die van het begin af aan steeds aan de uitgaven van *Vom Kriege* is toegevoegd.

Het is een merkwaardige tekst waarvan de volledige titel luidt „Die wichtigsten Grundsätze des Kriegführens zur Ergänzung meines Unterrichts bei Sr. Königlichen Hoheit dem Kronprinzen.” Hij stuurde het die Pruisische kroonprins in 1812 toe, even voordat hij zijn dienst in het Pruisische leger opzegde en min of meer met de noorderzon naar Rusland vertrok aangezien hij in het komende conflict tussen Napoleon en Rusland niet wenste te staan aan de kant van het officiële Pruisen, toen een volledige satelliet van de Franse veroveraar.

Drie jaar lang had von Clausewitz toen de jonge kroonprins rudimentaire begrippen over het krijgswesen moeten bijbrengen. Dat was destijds in regerende vorstenhuizen in het algemeen gewoonte — aan de lessen nam overigens ook een zoon van

de latere Nederlandse koning Willem I, prins Frederik, deel — maar voor een Pruisische koningszoon zal het wel bijna catechetisch onderricht zijn geweest. Des te opmerkelijker dat de leraar niet zo hoog opgaf over de intrinsieke waarde van zijn onderwerp.

De werkelijkheid is altijd anders, aldus brengt von Clausewitz zijn pupil zeer duidelijk aan het verstand, en daarom raadt hij hem aan liever de krijgsgeschiedenis te bestuderen dan zich al te veel met theorieën af te geven. Niet krijgsgeschiedenis in handboekvorm — daartegen waarschuwt von Clausewitz hem — maar zo feitelijk mogelijke verhalen van significante krijgsgesbeurtenissen, ook wanneer die, historisch gezien, niet eens zo belangrijk waren. Daaruit valt voor een jongeman, die de oorlog nog niet zelf heeft beleefd, het allermeeste te leren omdat het ten slotte op morele kwaliteiten aankomt. Deze, en níét fraaie theoretische uitgangspunten, beslissen over overwinning of nederlaag.

Nu kent men de pedagogen die het hun leerlingen bijzonder gemakkelijk wensen te maken, die hen willen suggereren dat alles doodeenvoudig is. Maar daarom was het von Clausewitz niet te doen. Hij zou overigens bij het Pruisische koningshuis, dat na Frederik de Grote enkele tradities had op te houden, daarmee aan het verkeerde adres zijn geweest.

Een nieuw ABC, evenals in de 16e eeuw

Nee, deze zaak moet men in ander verband zien. Er diende toen zwaar opruiming te worden gehouden onder de traditionele krijgskunde, die door Napoleon volkomen ondersteboven was geworpen, en in zo'n geval kan men beter weer van voren af aan beginnen; met een nieuw ABC voor jonge mensen om zo te zeggen.

In dit opzicht kan men het pedagogische uitgangspunt van von Clausewitz misschien het beste vergelijken met dat van de humanist Justus Lipsius toen hij aan de pas opgerichte Leidse universiteit onder andere prins Maurits moest bijbrengen dat er een nieuwe tijd was aangebroken, niet in de laatste plaats ook in militair opzicht. Om zoiets aan de mensen, vooral aan jonge mensen, duidelijk te maken dient men de dingen soms zeer simpel te stellen, ter wille van een andere aanpak waaruit het traditionele, dat niet meer mag gelden, zo radicaal mogelijk kan worden verwijderd.

Lipsius deed dat door de feodale oorlogvoering, de traditie van toen, met één slag nergens meer van kracht te laten zijn. Hij wees op de organisatie van

het oude Romeinse leger dat hij aanbeval als het beste model voor de toekomst. Maar wat hem daarbij vooral interesseerde, was dat hij daaraan nieuwe morele principes kon ontleen. En die zijn in de eerste plaats nodig wanneer een oude manier van oorlogvoeren niet meer te handhaven is.

Zo heeft Lipsius op alle mogelijke manieren de morele voorbeeldigheid van de oude Romeinse soldaat naar voren gehaald. Hij heeft zich daarbij schuldig gemaakt aan verschrikkelijke simplificaties, zoals waar hij als humanistische herontdekker van de antieke stoïcijnse filosofie van elke Romeinse soldaat min of meer een stoïcijn maakte die nooit aan vluchten dacht en liever sneuvelde dan de strijd op te geven. Zo schreef hij bijvoorbeeld in zijn plechtige neo-latijn:

In een Romeins legerkamp woonden rechtvaardigheid, kuisheid en onschuld, want gewelddadigheid en woestheid bewaarden zij voor hun vijanden („nusquam violenti aut feroces nisi in hostem erant”).

Maar zijn simplificaties hebben geschiedenis gemaakt. De militaire discipline zoals wij die kennen komt rechtstreeks voort uit wat Maurits e.a. via Lipsius over dat streng gedisciplineerde oude Romeinse leger te weten kwamen, met het ietwat paradoxale resultaat dat moderne Europese legers zonder enige twijfel waren onderworpen aan een rigoureuzere tucht dan dat Romeinse leger zelf.

Daar heeft de moeilijkheid eeuwenlang dan ook niet gelegen. Het was ook niet precies deze kwaliteit die von Clausewitz bij zijn vorstelijke pupillen erin wilde gieten. Wat hij bedoelde, was dat de wil tot overwinnen voortaan het grote morele gezichtspunt diende te zijn en daarin verschilde hij evenzeer van Lipsius als Napoleon van Maurits.

Het is intussen vrij algemeen bekend dat prins Maurits een grote betekenis heeft gehad voor de krijgsgeschiedenis. Zijn naam is nu hecht verbonden met de grote veranderingen die sinds de 16e eeuw een totaal andere vorm van oorlog voeren in Europa deden ontstaan, in niets meer te vergelijken met de wijze waarop de mensen elkaar nog in de late Middeleeuwen beoorloogden. Men spreekt in dit verband vaak van de „militaire revolutie” die in de honderd jaren tussen 1560 en 1660 haar beslag kreeg en die vervolgens tot de tijd van de Franse revolutie, toen Napoleon voor een nieuwe grote ommekeer in de krijgsmethoden zorgde, in principe het beeld van de oorlog in Europa zou bepalen.

Toch was prins Maurits zeker geen militair genie. Hij wilde ook helemaal geen grote militaire overwinningen behalen.

He had no ambition whatever to fight battles. Of an offensive tactic he had little idea; of a campaign culminating in annihilating victory, none at all.

Aldus Michael Roberts, een van de beste kenners van de 16e-eeuwse militaire revolutie. En dat laatste was nu juist de gedachte waarvan von Clausewitz zozeer vervuld was in de tijd toen hij de kroonprins onderricht gaf: Napoleon kon alleen worden verslagen als allen die door hem waren verslagen dezelfde overwinningswil als hij konden opbrengen; elke theorie over oorlogvoering kwam daarbij absoluut op de tweede plaats.

„Niederwerfungsstrategie”

Er is terecht de aandacht op gevestigd dat zo’n uitgangspunt von Clausewitz bij voorbaat diskwalificeerde als iemand die, toen hij zich dan later toch zeer met die theorie ging bezighouden, dat op een rationele manier kon doen. Men verwijst dan graag naar zijn beroemde „Niederwerfungsstrategie”, het onderdeel van zijn leer waarop de Duitse generale staf is afgesprongen als een bok op de haverkist.

Hoe kan zoiets ooit rationeel zijn? Hij zelf was immers een van de beste voorbeelden dat de „Niederwerfungsstrateg” Napoleon het doel toch niet kon bereiken. Want was niet juist von Clausewitz een van degenen die in het door Napoleon onderworpen Europa werkte aan een revanche die vrijwel automatisch erop neerkwam dat de „Niederwerfungsstrateg” werd geconfronteerd met een „Niederwerfungsstrategie” die van de andere kant uitging?

Die anderen wilden Napoleon tegenhouden. Maar daarvoor moesten zij hem zelf „niederwerfen” en het ontmoedigende daarbij is dat een „Niederwerfungsstrategie” van de defensieve positie uit vaak de ratio nog meer uit het oog verliest dan één uit de offensieve. Voor de verdediging van zich zelf moet men namelijk nóg meer overhebben, zich eventueel nóg irrationeler gedragen, dan voor het aanvallen van anderen. Een land dat agressie pleegt, gaat het altijd slechter dan een land dat agressie ondergaat, al was het slechts omdat de haat tegen een agressor zich veel irrationeler uit dan zelfs de hardste maatregel van een agressor in een door hem onder de voet gelopen land.

Zo is het althans in Europa gegaan. Noch het Frankrijk van Napoleon, noch het Duitsland van Hitler hebben veel plezier beleefd van de „Niederwerfungsstrategie” waarmee zij eerst een heel continent aan zich ondergeschikt wisten te maken. De

ene „Niederwerfungsstrategie” lokt nu eenmaal de andere, de contraire, uit.

Wil men von Clausewitz tegen zijn ware historische achtergrond plaatsen, dan moet men in aanmerking nemen dat hij in zijn eigen Pruisen eerst de morele profeet van zo'n contraire „Niederwerfungsstrategie” was, lang voordat het land sterk genoeg was om weer met succes de wapens tegen Napoleon te kunnen opvatten, en dat hij vervolgens, nadat Napoleon bij Waterloo definitief was verslagen, alleen maar opgetogen kon zijn over de resultaten van die contraire „Niederwerfungsstrategie”. Daarom vormde deze het uitgangspunt van de theoretische beschouwingen die von Clausewitz in *Vom Kriege* neerlegde.

De oorlog die hij bedoelde, was dus niet alleen maar een willekeurige. Hij gaf geen algemene filosofie van het oorlogsfenomeen. Nee, hij trok de conclusies uit de napoleontische oorlogvoering van zijn eigen tijd en de escalatie in het oorlog voeren waartoe die ook en juist bij de tegenstanders van Napoleon leidde.

Nu was echter de periode waarin hij zijn werk schreef een typische restauratieperiode. Dit bleek ook hieruit, dat men het liefste ook de nieuwe oorlogvoering die Napoleon had gebracht weer zou hebben willen terugdraaien, indien dat mogelijk ware geweest.

Op die post-napoleontische restauratieperiode is veel gescholden, voor een groot deel terecht, maar militair gesproken was het er in elk geval een van sterke deëscalatie. Overal kwamen weer militaire gezichtspunten naar voren die meer herinnerden aan de oorlogvoeringsmethoden van de 18e eeuw dan aan die welke Napoleon had gebracht en die door von Clausewitz onder de noemer van de „Niederwerfungsstrategie” waren samengevat.

Overigens, ook von Clausewitz begon omstreeks 1827, toen hij *Vom Kriege* nagenoeg af had, te twifelen of hij wel op de juiste weg was geweest en of de oorlogvoering van de napoleontische tijd nu werkelijk alle andere manieren om oorlogen te concipiëren van onwaarde had gemaakt. Er valt dan bij hem een tendens te bespeuren de absolute eis dat het geen zin heeft ten oorlog te gaan, tenzij met de wil de tegenstander uit te schakelen, wat af te zwakken. Hij spreekt dan althans van een „doppelte Art des Krieges”, waarmee hij wil aangeven dat de strategie van de „Niederwerfung” misschien toch niet de alleenzaligmakende is en dat daarnaast een andere denkbaar is. Hij was omstreeks 1827 ook van plan met het oog daarop *Vom Kriege* nog eens helemaal te herzien. Maar dat is er niet meer van gekomen, met als resultaat

dat de Pruisische generale staf zich op een „harde” von Clausewitz kon beroepen toen het restauratietijdperk ten einde was gegaan, de taboes over alles wat Napoleon had gebracht waren gevallen en de oorlog weer duidelijk escaleerde, thans in het teken van een voortschrijdende techniek.

Er bestaan over het werk van von Clausewitz zoveel misverstanden dat het ons eigenlijk niet hoeft te verwonderen dat hetgeen men daarover dan nog wél weet er in wezen ook alweer één is: de beroemde uitdrukking „de oorlog is een voortzetting van de politiek met andere middelen,” de enige frase waarmee de meesten hun kennis van von Clausewitz' hoofdwerk *Vom Kriege* plegen te luchten, komt daarin in feite niet eens voor.

Veel geciteerd, weinig gelezen

Het is met die uitdrukking een beetje gegaan als met het vluchtig kennis nemen van de inhoud van een boek via een prospectus. Zij is in 1827, vier jaar voor zijn dood, eens gebezigd door von Clausewitz met betrekking tot het boek waaraan hij toen werkte. In het boek zelf, dat pas na zijn dood is verschenen, staat het allemaal veel zuiverder beredeneerd, maar dat schijnt er nu in de sindsdien verstreken anderhalve eeuw maar weinig toe te hebben gedaan. Dit slechts als bewijs hoe gaarne men hem altijd heeft geciteerd — als uit een reclamefolder om zo te zeggen — en hoe ongaarne men hem zelf erop heeft nageslagen. Daar waren helaas ook redenen voor: *Vom Kriege* is niet bepaald een uitnodigend boek: von Clausewitz heeft met zijn stof nogal geworsteld.

Toch is het niet zo moeilijk de ware von Clausewitz ten voeten uit te vinden in een betrekkelijk luttel aantal pagina's van dat uitvoerige werk (VIII, 6B). Zij zijn van een opmerkelijke duidelijkheid, wat men van het populaire quasi-citaat toch zeker niet zal kunnen zeggen. Suggereert dat immers niet — menigeen heeft het ten minste zo opgevat — dat de oorlog op een gegeven moment in de plaats van de politiek treedt en dat deze laatste volkomen naar de achtergrond wordt geschoven? Op die manier is het quasi-citaat vooral in Duitsland meestal geïnterpreteerd, tot het punt dat onder Hitler, maar voor een deel ook reeds onder keizer Wilhelm II, politiek bijna een vies woord werd als zij niet bereid was zich aan de eisen van de oorlogvoering te onderwerpen, in plaats van omgekeerd. En wat dat betreft is het nagenoeg onbegrijpelijk dat men zich daarbij ook nog op von Clausewitz meende te kunnen beroe-

pen; ja, dat ook anderen dan Duitsers in hem de man zijn gaan zien die de theoretische basis voor de moderne „totale oorlog” zou hebben gelegd.

De lectuur van het genoemde kerngedeelte van *Vom Kriege* laat hem daarentegen bijna meer zien als een figuur die waarschijnlijk, meer dan in zijn eigen vaderland, op zijn plaats zou zijn geweest in een land als Engeland, waar sinds Cromwell de militairen maar een kleine invloed op de politieke gang van zaken hebben gehad. Trouwens, in dat hele VIII, 6B staat geen woord dat moderne democratische politici ook maar op enigerlei wijze zou behoeven te verdrieten: zo blijkt von Clausewitz het daarin eens te zijn met al hun wensen dat in principe de pen en niet het zwaard moet prevaleren bij de oplossing van internationale geschillen. En komt het zwaard eraan te pas, dan is dat volgens hem nog steeds geen reden om oorlogen anders te voeren dan wanneer men zou voortgaan politiek te bedrijven.

De tekst die het dichtste in de buurt van het quasi-citaat komt, is de volgende, veel beter genuanceerde:

In het algemeen wordt verondersteld dat de politieke omgang tussen regeringen en naties door een oorlog wordt afgebroken en dat er een totaal verschillende toestand op volgt die slechts aan zijn eigen wetten gehoorzaamt. Wij daarentegen gaan ervan uit dat oorlog niets anders is dan een voortzetting van die politieke omgang plus andere middelen („mit Einmischung anderer Mittel”). . . Hij heeft stellig een eigen grammatica, maar zijn logica ontleent hij niet aan zich zelf.

Onder geen beding wil von Clausewitz dus dat een oorlog uit de hand loopt en het is opvallend hoe bang hij feitelijk voor oorlogen is. De man van wie men later een soort oorlogsapologeet heeft willen maken, de profeet van allen die vonden dat men er beter offensief op los kon slaan, zonder aan de politieke gevolgen te denken, keert zich onmiskenbaar tegen hen die zulke gedachten koesteren. Zo bijvoorbeeld waar hij zich distantieert van het „geweldige slagzwaard dat met beide handen en alle kracht van het lichaam wordt opgeheven om eens en voor altijd te treffen”. Dat is voor hem geen goede politiek, de oorlog mag niet alles overstemmen, hij dient een „licht te hanteren wapen” te zijn, „soms niet meer dan een rapier voor de uitwisseling van schijnnaanvallen en parades”. En het is zijn vaste overtuiging dat alleen zó de „tegenspraken waarin de mens, van nature bevreesd, door de oorlog geraakt, zijn op te lossen”.

Ja, deze man, hoewel zelf aantonende hoe verlicht ook een militair kan denken, gaat zóver regeringen

aan te raden zo weinig mogelijk gebruik te maken van militaire capaciteiten buiten hun specifieke terrein. Beter geen militairen in een regering dan wel en de reden die hij daarvoor opgeeft is precies het tegendeel van wat men zou verwachten: zij verhinderen een krachtige politiek. Hij haalt de geschiedenis erbij om te bewijzen dat dit „zelden tot bekwame krachtige actie leidt”. In alle opzichten wenste hij dus aan een civiele opzet van de staatszaken de voorrang te geven, in overeenstemming met zijn uitgangspunt dat al dan niet oorlog voeren, en de wijze van oorlog voeren, absoluut door de politieke instanties dient te worden bepaald.

Meer idealist dan rauwe realist

Aldus in grote trekken de redenatie in *Vom Kriege* VIII, 6B waaraan hij de titel heeft gegeven: Oorlog als een instrument van de politiek. Zij lijkt stellig meer op de uiteenzettingen van een man die meent dat de wereld moet worden veranderd door de pen, dan van een die meent dat veranderingen door het zwaard moeten worden gebracht; en zo zou men bijna de vraag kunnen stellen of men hem in plaats van het crue realisme dat met de naam von Clausewitz verbonden is geraakt niet eerder een wat wereldvreemd idealisme kan verwijten.

Het is namelijk nogal duidelijk dat hij sterke illusies moet hebben gehad over de controleerbaarheid van oorlogen als hij die controle maakt tot de basis van zijn systeem. Er zijn in de na hem komende periode enkele staatslieden geweest die erin slaagden hun oorlogen onder controle te houden, d.w.z. ook wanneer zij succes hadden de zaken niet op de spits te drijven en de weg terug naar de politiek in te slaan — von Bismarck was daarvan het grootste voorbeeld — maar zij werden steeds meer uitzondering. Oorlogen bleken steeds moeilijker in de hand te houden. Zij plachten ook de staatslieden, die ze met een gevoel van zekerheid over de afloop verklaarden, volkomen boven het hoofd te groeien. Zo mocht von Clausewitz dan wel hebben gezegd dat de oorlog zijn eigen logica níét had, anderen vonden pertinent van wel; en toen de meesten nog niet eens aan de lectuur van von Clausewitz waren begonnen omdat zij hadden begrepen dat hij een ontzettend oorlogsverheerlijker zou zijn, verklaarden zij hem al min of meer tot een doetje die angstig voor de werkelijkheid van de oorlog opzij ging. Hij had het volgens hen te veel over een oorlog zoals die moest worden gevoerd als hij zinvol kon blijven, en veel te weinig over de oorlog zoals hij is.

Zo heeft nu een Clausewitz-criticus, Anatol Rapoport, drie oorlogsfilosofieën onderscheiden: een politieke, een eschatologische en een die hij „cataclysmic” noemt, dus waarin de oorlog zonder meer wordt vergeleken met een natuurramp waaraan de mensen totaal niets meer kunnen doen. Van de eerste was von Clausewitz de grootste representant. Maar hij is niet langer actueel, want als instrument van de politiek kan de oorlog niet meer gelden. Hij heeft zich geëmancipeerd van alle regels waaraan rationele politici — von Clausewitz dacht slechts aan rationele en niet aan irrationele politici, ook dat wordt nu een van zijn zwakke punten — hem zouden willen onderwerpen.

De politieke oorlog heeft zijn plaats moeten afstaan aan die twee andere filosofieën waarvan de eerste, de eschatologische, elke oorlog weer opnieuw opvat als de laatste die de mensheid nog zal moeten voeren alvorens het paradijs op aarde komt en waarin dus alles is gepermitteerd om dat geluk naderbij te brengen, en waarvan de tweede hem slechts ziet als een periodieke plaag van de mensheid waaraan zelfs de politiek in wezen niet schuld is aangezien die plaag op de wereld afkomt uit een soort hogere sfeer. Tolstoj was in zijn *Oorlog en Vrede* een overtuigde propagandist van die mystieke theorie, mede om Napoleon te kleineren. Die man wist, zo vond hij, niet eens wat hij deed indien hij een veldslag won. Hogere krachten hadden hem zelfs naar Rusland gestuurd opdat hij daar door even geheimzinnige hogere krachten kon worden verslagen.

Rapport laat in het midden wat hij van die theorieën vindt. Hij neemt ze in elk geval serieus genoeg om ze tegen von Clausewitz te gebruiken en allen voor „surrealisten” te houden die zich nog aan diens rationele criteria zouden willen houden; ja, hij gelooft zelfs dat in het atoomtijdperk elke poging om in die lijn te blijven redeneren de atoomoorlog des te meer naderbij brengt. Want is men rationeel, dan zal men nu gemakkelijk worden verleid tot een „game theory” over de kansen van oorlog en vrede en van „scenario's” komt niets terecht daar de werkelijkheid altijd anders is dan de zuiver rationele aanpak die daarbij domineert.

Bij critici als Rapport merkt men merkwaardigerwijs weer dezelfde afkeer van een min of meer rationeel krijgsbedrijf die eens Tolstoj zo kenmerkte. Oorlog is oorlog. Hij kan beter niet komen. Maar is hij er dan heeft ook elke strategie geen zin meer. Dan is het speciaal uitgesloten dat hij nog kan fungeren als instrument van welke politiek ook.

Pen of zwaard

Een van de dankbaarste contrasten is altijd dat tussen de pen en het zwaard geweest. Daarbij wordt dan graag voetstoots aangenomen dat de pen wordt ter hand genomen voor goede zaken en het zwaard, of al zijn equivalenten, voor kwade. De werkelijkheid heeft nooit veel van dat contrast willen weten. Een pen kan even geschikt zijn als een zwaard om mensen om te brengen. Iets wat men eens, toen er tussen pen en zwaard nog niet zo'n tegenstelling als nu placht te bestaan, ook heel goed beseftte. Nog in de 18e eeuw wilde een man als Benjamin Franklin in de Amerikaanse constitutie een artikel zien opgenomen dat de ten onrechte belasterde het recht gaf zich met het zwaard of een van zijn equivalenten te weer te stellen. In Zwitserland zegt men nu nog: „Ehrbar ist, wer wehrbar ist”.

Aan de andere kant is er het merkwaardige verschijnsel van zwaardvoerders, dus meestal militairen, die van alles hebben gedaan om van hun zwaard een pen te maken en de gevaren van het instrument daarmee zoveel mogelijk in een rationele sfeer te houden. Daarvan is von Clausewitz een van de interessantste voorbeelden. Bij de lectuur van *Vom Kriege* valt steeds weer op hoe dikwijls hij de functie van het zwaard tracht te herleiden tot die van de pen. Ook zijn beroemdste uitspraak, die van de oorlog als een voortzetting van de politiek met andere middelen, komt eigenlijk erop neer dat het zwaard zich niet te ver van de pen mag verwijderen. Nergens heeft hij dat echter duidelijker uitgedrukt dan waar hij het volgende schrijft:

Die Kriegskunst auf ihrem höchsten Standpunkt wird zur Politik, aber freilich eine Politik, die statt Noten zu schreiben, Schlachten liefert.

Oorlogshandelingen moesten dus volgens hem even rationeel blijven als het opstellen van diplomatieke stukken. (Over het rationele karakter waarvan hij althans in zijn tijd nog illusies mocht hebben; wij weten intussen wel beter.) En zo begrijpt men meteen waarom von Clausewitz juist nú bij intellectuelen weer zo'n grote faam geniet. Zij kunnen zich bij hem beroepen op een militair die de oorlog, die nu meer dan ooit aanstalten maakt aan elke menselijke controle te ontsnappen, om zo te zeggen aan een syntaxis onderwerpt.

Von Clausewitz geannexeerd

In deze geest tonen zich in onze tijd speciaal Peter Paret, Michael Howard en Bernard Brodie grote

bewonderaars van von Clausewitz. Daarom hebben deze academici — Howard doceert in Oxford, de andere twee zijn aan Californische universiteiten verbonden — de tijd gekomen geacht de Angelsaksische wereld definitief aan de middelen te helpen om hem op zijn juiste betekenis te schatten; hetgeen om diverse redenen niet zo'n gemakkelijke opgave was.

In de eerste plaats bestond er de kloof van de taal — *Vom Kriege* is niet bepaald in vlot Duits geschreven — en voorts de kwestie dat er op alle Duitse uitgaven die in de 19e eeuw zijn uitgekomen wel wat was aan te merken. Het boek verscheen immers posthuum en tot het laatste toe heeft von Clausewitz niet precies geweten hoe hij het aan het publiek zou aanbieden.

Wat het laatste betreft meent men nu, sedert Werner Hahlwegs editie uit 1952, uit de moeilijkheden te zijn. Daarop hebben Michael Howard en Peter Paret zich gebaseerd voor een Engelse vertaling (*On War*, Princeton University Press, 1976) die voor het eerst met goed fatsoen von Clausewitz in de Angelsaksische wereld het citeren waard maakt. Daarbij hebben zij het echter niet gelaten. De uitgave gaat vergezeld van Clausewitz-beschouwingen en -commentaren van de drie vertalers die zo ongeveer de hoogste lof inhouden, die de man buiten Duitsland ooit is toegezwaid. Moest in de 19e eeuw in Duitsland de intellectueel von Clausewitz meestal wijken voor de militair von Clausewitz, thans is het eerder omgekeerd. Hij is vooral de auteur van zijn boek: „Not simply the greatest but the only truly great book on war”, zoals Peter Paret het stelt. En hij zegt dat niet maar zo. Want van hem verscheen tevens in 1976 een boek over von Clausewitz (*Clausewitz and the State*, Clarendon Press) dat men zonder meer kan beschouwen als een toppunt in de hedendaagse glorificatie van de figuur. Plaatst men dat naast het gelijktijdig uitgekomen en al even positief gehouden werk van Raymond Aron (*Penser la guerre, Clausewitz*) dan lijkt het wel alsof von Clausewitz' landslieden slechts erin zijn geslaagd de man berucht te maken, en dat niet-Duitsers zich nu aangorden om hem aan een intrinsiekere faam te helpen.

Waarbij men de Russen niet mag uitschakelen. In zekere zin hebben zij hier de primeur: door Lenin. Maar de vraag is wat de Russen nu eigenlijk met von Clausewitz hebben gedaan, op uiterlijkheden na. Het is bekend dat nagenoeg elke zaak die de Russische communistische partij en staat goed voor het volk achten, met een meer of minder geschikt citaat van Lenin wordt gestaafd. Russische militairen maken op deze regel geen uitzondering.

Maar wil dat nu zeggen dat het hele leven in Rusland door voorschriften van Lenin wordt bepaald? Het schijnt meer als een ritus te moeten worden opgevat. Op dezelfde wijze waren citaten uit klassieke schrijvers of uit de bijbel bij ons zeer gebruikelijk, ook in de politieke sfeer. En toch gingen de dingen daar hun eigen gang.

Lenin op zijn beurt was ook al niet wars van citaten, waardoor het bijvoorbeeld kan gebeuren dat citaten *door* hem als citaten *van* hem worden doorgegeven. In elk geval kan er geen twijfel aan bestaan dat het citeren van von Clausewitz door Russische militairen minder berust op een originele ontdekking en uitwerking van 's mans gedachten dan op een slaafse navolging van Lenin en op een herciteren van hetgeen deze reeds uit diens werk had geëxcerpeerd.

Een speciale studie van von Clausewitz door Russische militairen valt eigenlijk uit niets op te maken, afgaande op de contexten waarin die beroemde naam pleegt voor te komen. Deze worden altijd — voorzichtig — gedekt door de geestelijke aanwezigheid van Lenin zelf. Er is trouwens van zo'n reeds „kiemvrij” gemaakte von Clausewitz keus genoeg want Lenin heeft *Vom Kriege* in zijn lange, met veel lectuur gevulde, ballingschap intensief bestudeerd en overvloedig van kanttekeningen en commentaren voorzien. In het twaalfde deel van de sinds 1924 periodiek verschijnende *Leninski Sbornik* (Lenin-verzameling) nemen zijn reacties op von Clausewitz ruim vijftig pagina's in beslag.

Wat in Rusland over von Clausewitz verluidt, is dus in feite uit de derde hand, niet eens wat men in de literatuurwetenschap secundaire literatuur noemt. En dat ontnemt de huidige Russische bemoeienis met die militaire autoriteit uiteraard bij voorbaat veel van haar waarde.

Amerikaanse interesse afgeleid uit argwaan

Amerikanen schijnen zich dat niet altijd even goed bewust te zijn. In de Verenigde Staten is tot voor kort van von Clausewitz bijzonder weinig werk gemaakt, maar men is er steeds maar al te bereid zich door iets „actueels” te laten verrassen en zo begonnen ook de Amerikanen zich voor von Clausewitz te interesseren, hoofdzakelijk omdat de Russen dat kennelijk deden: al dat geciteer van de onbekende von Clausewitz bij de tegenpartij, wat stak eigenlijk daarachter? Zou het kunnen zijn dat de Russen daar iets hadden wat ook voor Amerikanen zeer nuttig zou kunnen zijn om te bezitten? En dus wierpen zich ook Amerikanen op de studie

van de al in 1831 overleden Pruisische krijgstheoreticus, bijna met het gevoel dat zij zo een kleine revanche namen voor het atoomgeheim dat de Russen Amerika hadden weten te ontfutselen.

Nu is het in de eerste plaats al niet goed dat men zich zijn interesses door derden laat opdwingen; dat is met name niet de beste toegang tot een moeilijke auteur als von Clausewitz. Maar in de tweede plaats maakten de Amerikanen ook nog de fout dat zij die Russische Clausewitz-citaten voor de top van een ijsberg hielden: Russische militaire academies waren volgens hen broedplaatsen van clausewitziaans denken; en zoveel meenden zij intussen wel van de oude Pruis te hebben begrepen dat hij nog steeds de sleutel voor de beste militaire politiek van de tegenwoordige tijd in petto had voor hen die maar ijverig genoeg zijn geschriften bestuderen.

Aldus begon een grote intellectuele manoeuvre om de Russen hun „voorsprong” ten aanzien van von Clausewitz te ontnemen. Eerst werd precies nageplozen waar von Clausewitz in de Russische militaire literatuur ter sprake komt (vgl. R. L. Gart-hoff — *Soviet military doctrine* (1953)), in de hoop daarmee een beter inzicht te krijgen in de inspiraties van de strategen aan de andere kant van de heuvel. De zaak bleek echter niet zoveel om het lijf te hebben: er was minder sprake van dat de Russische militairen aan von Clausewitz overwin-ningsrecepten ontleenden, méér dat zij via hem aan de partij goede signalen konden geven dat zij onder alle omstandigheden haar hegemonie erken-den. De toepasselijkheid van de leer van von Clau-sewitz werd niet erg beredeneerd. Zij had meer het karakter van een gebedsmolen waarin eentonig de beroemde formule placht terug te keren dat het politieke denken het militaire denken dient te be-palen en niet omgekeerd.

Na die povere benutting van von Clausewitz in Rusland eenmaal te hebben vastgesteld hadden de Amerikanen het verder ook rustig erbij kunnen laten. Op het eerste gezicht kon de man voor hen maar weinig belang hebben. Op de militaire aca-demie van West Point was bijvoorbeeld in 1951 zijn betekenis nog zo weinig doorgedrongen dat een daar verschenen geschriftje rustig kon beweren dat de filosofie van von Clausewitz slechts een prefiguratie was van die van Hitlers *Mein Kampf*. Daarover denkt men nu wel een beetje anders, sinds het immense verschil tussen die beiden van alle kanten is belicht. Hetzelfde geschriftje ver-scheen dan ook in 1964 opnieuw met een totaal andere visie op von Clausewitz; maar het bevestigt

alleen maar dat pas in de jaren '50 in Amerika de eersten zijn begonnen zich wat nader met hem be-zig te houden. Op het ogenblik is de situatie zo dat er in het land al stemmen zijn opgegaan die zich de grootste zorgen maken over de populariteit van von Clausewitz in het militaire establishment.

Zij hebben in feite één bijzonder goed argument. Indien de Verenigde Staten het meer dan honderd jaar lang zonder die figuur konden stellen, indien zij al die tijd het gevoel hebben gehad dat zij voor hun verdediging werkelijk niets uit zijn leer kon-den putten, kan dat niet slechts zuivere ignorantie zijn geweest. Er moet een besef hebben bestaan dat hij een les leerde die op de een of andere ma-nier Amerika níét aanging. Want voor de rest is ook Amerika, zeker niet dommer dan andere lan-den, in zijn geschiedenis uitgegaan van het princi-pe dat er een internationaal reservoir van aanbe-velenswaardige wetenschap bestaat waaraan ieder land kan ontlene wat in zijn kraam te pas komt.

Nu kwam von Clausewitz Amerika nooit erg van pas omdat hij zijn ideeën over de oorlog, hoe ver-licht ook, ten slotte heeft gebaseerd op de militaire ervaringen van het 18e- en 19e-eeuwse Europa, hetgeen inhield dat hij wel moest denken binnen het kader van de nooit ophoudende wedijver tus-sen de Europese staten onderling. Daarbij moet nog worden gevoegd dat hij ook toevallig juist nog afkomstig moest zijn uit een staat, Pruisen, die in het midden van die Europese statenwereld lag en aan bijna alle kanten pressies op zijn existentie on-dervond. (Thans overigens als enige van al die sta-ten is ondergegaan.) In zo'n staat is de verleiding sterk zich steeds militair bedreigd te voelen, op het militaire vlak naar overcompensaties te streven, in elk geval zeer op zijn *qui-vive* te zijn (*toujours en vedette*, zoals echte Pruisen het Frederik de Grote steeds graag nazegden). Het zou vreemd zijn wan-neer men bij von Clausewitz ook niet de karakte-ristieke uitingen daarvan zou vinden. Velen zijn al tevreden als zij die vinden, want daarmee achten zij min of meer bewezen dat von Clausewitz voor anderen dan Pruisen eigenlijk nooit een les heeft ingehouden. Het merkwaardige is echter dat hij verder zoveel dingen heeft gezegd die met dat nationale uitgangspunt niet meer zijn te verklaren en die zijn typische positie van alomtegenwoordige militaire intellectueel uitmaken. Dit punt wordt overduidelijk als men hem vergelijkt met andere Europese uitdenkers van militaire begrippenstel-sels, bijvoorbeeld een Foch: bij hen bleef niet veel over als men eenmaal de zuiver nationale compo-nent ervan had afgetrokken.

Von Clausewitz' ambivalentie tegenover de staat

Op dit meer algemeen geldige aspect van de figuur von Clausewitz is weinig nadruk gelegd voordat Peter Paret dat heeft gedaan. In *Clausewitz and the State* heeft hij indringend de merkwaardige ambivalente positie beschreven waarin von Clausewitz tot zijn eigen Pruisische staat stond.

In de eerste plaats nam hij in 1812 uit al zijn functies ontslag toen hem duidelijk was geworden dat het officiële Pruisen, door Napoleon in 1806 zwaar verslagen, in dat zelfde jaar alle medewerking aan de napoleontische invasie in Rusland ging verlenen, met inbegrip van de inzet van het eigen leger. Tevens verdween hij met de noorderzon naar het hoofdkwartier van de Russische tsaar, Alexander I, om hem zijn diensten aan te bieden. Zo wisselde hij zijn Pruisische uniform voor een Russische, en deze droeg hij ook nog toen Rusland en Pruisen een jaar later gezamenlijk naar Parijs oprukten. De Pruisische koning maakte geen enkele haast hem weer in het Pruisische leger te incorporeren: von Clausewitz was hem, hoe dan ook, ontrouw geweest. Het was overigens in die periode dat hij zeer intensieve onderhandelingen voerde met de Nederlandse staat om voortaan in het Nederlandse leger te kunnen dienen. Daarvan is ten slotte niets gekomen, maar even is de kans groot geweest dat *Vom Kriege* niet uit Duitsland maar uit Nederland zijn tocht om de wereld was begonnen...

In de tweede plaats was von Clausewitz een van de allereerste Europese militairen die de gevaren zag van een te sterke idealisatie van de eigen Europese nationale staat. En omdat hij verder keek dan tot aan de grenzen van Pruisen, aldus Paret (blz. 440), kon hij de

... eerste oorlogstheorie (formuleren) die het zuiver operationele overwon om ook politieke en psychologische aspecten in te sluiten, en die weigerde zich te onderwerpen aan de standaarden van een bepaalde periode en een bepaalde geografie.

Maar zelfs zo hoefde hij natuurlijk nog niet algemeen geldig te worden: de wereld was ten slotte groter dan Europa alleen.

In het bijzonder in de Verenigde Staten leek, wat de politiek-geografische verhoudingen betreft, wel de minste behoefte te bestaan aan de aanbevelingen van een man wiens grootste bijdrage was geweest dat hij de Europese staten, zo vaak op voet van oorlog met elkaar, wilde leren equilibreren op de smalle rand tussen vrede, internationale diplomatie en directe oorlogsconfrontatie. Amerika was

in dit opzicht stukken meer verwend: het had de ruimte, en had het lust bij zijn eigen grote ruimte ook nog die van belendende landen te voegen, dan rezen er nauwelijks problemen die zo gecompliceerd waren als in Europa en daar leidden tot een eindeloze reeks van overwinningen en nederlagen, revanches, ervijandschappen en diplomatieke machinaties.

Verkeerd begrip en subjectieve interpretatie

Het is vooral de reeds aangehaalde Anatol Rapoport, professor in de „mathematische biologie” aan de universiteit van Michigan, concertpianist, game-theorist én Clausewitz-kenner, geweest die op het onlogische van een clausewitziaanse renaissance in Amerika heeft gewezen:

The wars waged by the United States in the nineteenth century were punitive or exterminating actions against Indian tribes and easy wars of conquest against Mexico and the moribund Spanish empire. Neither of the two serious American war experiences before the Second World War (the Civil War and the First World War) were perceived by Americans as wars in the Clausewitzian sense to 'promote national interest'. On the contrary, the First World War was seen by most Americans as an ideological war, fought for principles, not for power. The entry of the United States into the Second World War appeared to Americans even more devoid of 'Clausewitzian' motives.

Zo stelt hij in de Inleiding bij de Pelican-uitgave van *On War*.

Hoe kon het dan toch komen tot wat Rappoport, iemand die dat allesbehalve toejuicht, de „resurgence of Clausewitzian philosophy in a country which has had practically no experience as a participant in the Clausewitzian system” noemt? Hij zelf schrijft het toe aan de talrijke wetenschapsmensen in de Verenigde Staten die nu zo graag aan oorlogsscenario's doen. Daarin zit een sterk intellectualistisch element; en daar dit element bij von Clausewitz ook zeer duidelijk valt aan te treffen is er volgens Rappoport eenvoudig sprake van een geestverwantschap tussen al die Amerikaanse „neo-clausewitzianen” en de oude Pruis.

Dat houdt bij Rappoport echter wel het een en ander in. In het bijzonder beschuldigt hij de neo-clausewitzianen, als wier prototype hij de bekende Herman Kahn neemt, ervan dat zij Clausewitz willen gebruiken om ook in het nucleaire tijdvak de grens tussen vrede en oorlog „vloeiend” te maken. Inderdaad hield von Clausewitz, om redenen die al werden aangeduid, een oorlog in de Europese

context voor een vrij normaal verschijnsel, al is er waarschijnlijk nooit een militaire theoreticus geweest die zo nadrukkelijk het nut van een diplomatiek bewaren van de vrede heeft geplaatst boven dat van het oorlog voeren zelf. Het is echter maar hoe men zijn beroemde spreuk van de oorlog-als-voortzetting-van-de-politiek-met-andere-middelen uitlegt. Men kan er allerlei kanten mee uit; zij houdt in elk geval geen veroordeling van de oorlog als zodanig in. En nu gelooft Rappoport dat Kahn c.s. von Clausewitz voornamelijk zo gaarne aanhalen omdat zij de Amerikanen voor het eerst in hun geschiedenis vertrouwd willen maken met de gedachte dat oorlogen, zelfs in het nucleaire tijdvak, in het verlengde van de politiek liggen.

The main thrust of their arguments is directed towards restoring the legitimacy of war. In the United States this implies the demolition of the eschatological idea of 'the war to end war' which dominated American public opinion from 1917 to 1945.

Zo krijgt de herleving van von Clausewitz in Amerika een bijna luguber aspect. Precies wat Rappoport beoogt, want hij heeft het zich nu eenmaal in het hoofd gezet dat die herleving aan niets anders is te danken dan aan een soort samenzwering van bizarre intellectuelen die denken dat zij het oorlogsfenomeen op een rationele wijze kunnen controleren, via escalaties en deëscalaties die zij programmeren.

Wanneer bijvoorbeeld Herman Kahn in zijn boek *On escalation. Metaphors and scenarios* (1965) een „escalatieladder” van 44 treden uitdenkt die de mensheid nu op en neer zal moeten klimmen, wil zij blijven bestaan — treden die een scala omvatten van „pre-crisis manoeuvring” tot een algehele verwoesting — dan wil Rappoport voor die zuiver abstracte constructie — waarbij maar liefst 29 van die 44 treden het gebruik van atoomwapens, van de lichtste tot de zwaarste vorm, impliceren — niet slechts de geest van Kahn zelf aansprakelijk stellen. Neen, in al zijn boze abstractie spreekt hier de geest van de oude Pruis:

The main point is that the dichotomies between war and peace and between conventional and nuclear war are a vast over-simplification, a result of primitive either-or thinking, which inhibits rational analysis, narrows the range of options, and so puts people who succumb to it at a disadvantage in the diplo-military game. And it is the ability to play the 'game' which separates the men from the boys in the international arena.

Nu is von Clausewitz vaak verkeerd begrepen. Kahn heeft hem ongetwijfeld ook vreemd geïnter-

preteerd als hij aannam dat zijn scenario's op de een of andere wijze in de intellectuele erfenis van diens *Vom Kriege* pasten; de meer specifieke reden waarom hij aan zijn bekendste boek de titel *On thermonuclear war* (1960) heeft gegeven. Maar het allerverkeerdste schijnt toch Rappoport zelf hem wel te hebben begrepen. En dat hoeft ook niet te verbazen indien men vaststelt welke „oorlogstheorie” deze in feite de beste vindt. Dat is een zuiver irrationele — elke oorlog is een soort meteorologische ramp die over de mensen komt en valt op geen enkele wijze te controleren — niet zo zeer verschillend van die welke Tolstoj in zijn *Oorlog en Vrede* heeft verkondigd. Iets onclausewitziaansers kan men zich nauwelijks voorstellen. Tolstoj ging, zoals bekend, zover dat hij zelfs Napoleon geen enkele invloed op het krijgsgebeuren toeschreef: deze speelde een lamentabele rol bij zijn eigen grootste veldslagen die, steeds volgens Tolstoj, ook precies zo zouden zijn verlopen indien Napoleon niet eens erbij zou zijn geweest.

In de ogen van Tolstoj bestond geen krijgskunde of krijgskunst. Overigens ook geen diplomatie. Alles ging min of meer automatisch zijn gang, ten goede of ten slechte, en diplomaten en veldheren liepen, als in laatste instantie komische figuren, achter de gebeurtenissen aan.

Tolstoj was dus, wat simplistisch gesteld, bijzonder fatalistisch op dit punt. Wat dan vervolgens des te meer moet verrassen is dat de spot, die hij daarbij spuit over allen die een soort van verstand op de diplomatie en — als die vruchteloos is geweest — op de oorlogvoering willen toepassen, met een sterke dosis moraal is gemengd. Hoe meer een van zijn diplomaten of generaals zijn best doet een stuk toekomst te calculeren, d.w.z. te rationaliseren, hoe belachelijker hij niet slechts werkt, maar ook hoe sléchter. Aan de andere kant maakt hij van Koetoezov een grote held omdat deze op zijn fatalistische instinct afgaat en dat wat voor de anderen krijgskunde is in wezen aan zijn laars lapt. Deze tolstojaanse opvatting over de oorlog, die komt of wegblijft, als hij komt verschrikkelijk is, maar zich tegelijk onttrekt aan elk menselijk management om het even of dat nu in diplomatieke of in strategische vorm geschiedt, is geenszins uitgestorven. Ja, zij schijnt in het nucleaire tijdvak de gedachten van velen te bepalen, ook als zij nooit van die theorie van Tolstoj hebben gehoord.

Zonder haar is ook de Clausewitz-kritiek van Rappoport ondenkbaar die overigens aan het contrast von Clausewitz-Tolstoj een aparte studie heeft gewijd. Een factor daarbij zal ook wel zijn geweest dat de bekendste Amerikaanse anti-clau-

sewitziaan van het moment zelf van Russische afkomst is; en voor de bolsjewistische revolutie was het in Rusland zeer gebruikelijk het Westen, en speciaal Duitsland, nogal te verachten om zijn systematische krijgskunde. *Oorlog en Vrede* van Tolstoj was niet helemaal vreemd aan deze zaak. In die roman wordt ook von Clausewitz een keer genoemd, en hij krijgt er een lelijke veeg uit de pan; maar helaas precies om de verkeerde reden. Hij beveelt daar namelijk, wanneer Napoleon Rusland is binnengevallen en het nog de schijn heeft dat de Russen liever hun hele leger willen verliezen dan de veroveraar ook maar een paar mijlen in het land te laten binnendringen, de terugtocht aan; het enige verstandige wat men kon doen en wat de tsaar ten slotte ook heeft gedaan. Als von Clausewitz in de roman echter hetzelfde voorstelt, laat Tolstoj hem dat in hoogst onsympathieke termen doen, alsof die terugtocht ontspruit aan het brein van een militaire robot, zonder gevoel voor mensen. Hij citeert hem ook in een afstotelijk Duits, opzettelijk.

Raymond Aron heeft in *Penser la guerre* gesproken van een onacceptabele „arglistigheid” van de grote romancier en de zaak wel even willen rechtzetten:

Tolstoï suggère insidieusement la cynique indifférence des officiers allemands (Clausewitz en vele andere Duitse officieren vochten toen aan Russische zijde tegen Napoleon. E.) aux souffrances des Russes. Injustement, à coup sûr, puisque la retraite devant les envahisseurs constitue le meilleur moyen d'affaiblir l'armée française et finalement de gagner la guerre, peut-être même de réduire les pertes en vies humaines. (I, 387)

Wat Tolstoj echter von Clausewitz in de eerste plaats kwalijk nam was diens pretentie een krijgswetenschap te kunnen leveren. Zulke mensen dienden op hun plaats te worden gezet want er kon niet zoiets als krijgswetenschap bestaan, dat was rationalistische hoogmoed. Als de mensen, nadat zij het eenmaal zover hadden laten komen, door oorlogen werden geteisterd was het nóg beter dat een luie fatalist als Koetoezov de zaken in handen nam dan een geoefend militair. Want hij had ten minste niet de ambitie een lijn aan te brengen in een gebeuren waaraan men zich het beste alleen maar kon aanpassen.

Voor de rest was ook Tolstoj uiteraard tegen alle oorlogen, zoals de meesten die liever niet erover nadenken hoe men op deze zaak op een min of meer rationele wijze vat kan krijgen. En dat heeft nu juist von Clausewitz geprobeerd. Daarin ligt ook het ware geheim van zijn opvallende herop-

komst, waarin het jaar 1976 wel een hoogtepunt was met al die boeken over hem, geschreven door intellectuelen van hoog kaliber aan deze en aan gene zijde van de Atlantische Oceaan.

Wij haalden Paret reeds aan: *Vom Kriege* is het „enige werkelijk belangrijke boek over de oorlog”. Zo'n uitspraak is verbazingwekkend. Maar het is helaas een feit dat de meeste mensen met de pretentie over het oorlogsfenomeen te schrijven dat, als het erop aankwam, toch liever niet deden. Dat wil zeggen: zij schreven liever eromheen dan dat zij het probleem werkelijk bij de kop pakten.

Er bestaat van een Duitser, Werner Picht, een soort vervolg op von Clausewitz, getiteld *Vom Wesen des Krieges und vom Kriegswesen der Deutschen*, dat in 1952 uitkwam en dat van dat „Kriegswesen” hoofdzakelijk sprak als van iets van de verleden tijd. Interessant is waarom deze auteur daar toen tóch over schreef. Het was zijn vaste overtuiging dat zelfs in 1952 de mensen nog niets verstandigs over oorlogen en wat daartoe leidt hadden te horen gekregen:

Ein überraschendes Ergebnis der Beschäftigung mit dem Problem des Krieges ist die Feststellung des geringen geistigen Aufwands, der seit je darauf verwandt wurde, eine Erscheinung zu begreifen, die mit derart tyrannischem Anspruch an Gut und Leben auftritt. Man begnügt sich in aller Regel mit den primitivsten Formen ohnmächtiger Ablehnung oder fragloser Gefolgschaft. Beides bedeutet Hörigkeit. Hier wie dort werden mit Leichtigkeit Stellungen bezogen, die dem „Ernstfall” nicht gewachsen sind.

En vooral „het schouwspel, dat het profane pacifisme daarbij biedt, is werkelijk lamentabel”.

Effectbejag: ethiek in plaats van analyse

Hij had in zoverre groot gelijk waar dit pacifisme te veel een ideologie voor alle seizoenen is om voor elk speciaal seizoen ook maar enig nut te hebben. Het deelt dat nadeel met alle aprioristische morele oordelen. Men lost alles op door een affirmatie en die affirmatie is steeds van zo exclusieve aard geweest dat er in de geesten die haar uitten of accepteerden voor andere werkzaamheden niet of nauwelijks plaats overbleef. Zo is er zeer, zéér zelden een pacifist geweest die zijn gehoor wijzer heeft gemaakt over de wisselende aspecten van het oorlogsfenomeen. Zij waren steeds tegen oorlog als zodanig, en elke werkelijke oorlog was tot nu toe wel zo dat hij, althans in het begin, helemaal niet op die abstractie leek.

Het is eerder voorgekomen. Maar het oorlogsprobleem is heden ten dage weer zo uitsluitend tot een

probleem van morele aard gemaakt dat men zijn hart moet vasthouden. Want steeds wanneer dat het geval was, ontweek men in feite het oorlogsprobleem.

Er wordt dan te veel opgelost met wenselijke ethische perspectieven. Een ware analyse van het vraagstuk vindt niet plaats, en lijkt ook niet nodig aangezien het ethische perspectief de dingen zo prachtig op een rijtje zet dat zelfs de beste analyse daarbij maar stumperwerk wordt.

Zo zijn er over het verschijnsel oorlog boeken genoeg geschreven. Verreweg de meeste auteurs, wel wetende waar zij het probleem het gemakkelijkst konden maken, hebben zich echter naar het ethische perspectief gehaast. En daarmee was men weer niet veel wijzer. Het ontheft ons van de plicht te trachten het oorlogsprobleem (overigens elk probleem) naar plaats en tijd te analyseren en daarmee een bepaald concrete bijdrage te leveren. Deze taak wordt steeds ondankbaarder, te meer daar het ethische perspectief weliswaar nog niet erin is geslaagd oorlogen onmogelijk te maken maar wel al een soort ban over die analyses heeft gelegd. Tenminste als zij weigeren in een ethiek uit te monden. Men zal zich nog herinneren met welk een afgrijzen in de jaren '60 de scenario's van een Herman Kahn allerwegen werden ontvangen, maar wat deed hij eigenlijk anders dan zijn voorlopers in de jaren '30 die, zoals de Italiaanse luchtmachttheoreticus Douhet, taferelen over de lucht-oorlog ophingen met ongeveer hetzelfde effect op de publieke opinie? „We thought of air warfare in

1938 rather as people think of nuclear warfare today”, heeft Harold Macmillan in 1966 geschreven (*Winds of change*, blz. 522); d.w.z., men dacht er liever helemaal niet over.

Intussen zou men zich vergissen indien men dat zou houden voor een typische karaktertrek van de tegenwoordige publieke opinie. De vlucht in het ethische perspectief is zo oud als de oorlogen die desondanks erop volgden. Frederik de Grote begon ook als ethicus toen hij nog geen verantwoordelijkheden voor de regering van zijn land had en voor onaangename keuzen kwam te staan. Hij heeft zelfs een boekje tegen Machiavelli geschreven.

Op dezelfde wijze is er steeds tegen von Clausewitz gefulmineerd. Maar hij analyseerde, waar de meesten slechts proclameerden; en omdat dit ten aanzien van de oorlog met zijn „slangeblik” (Picht) zo weinig is gebeurd, blijkt hij, merkwaardig genoeg, ook meer dan anderhalve eeuw na zijn leven nog actueel, als een van de uitermate zeldzame rationele modellen die op het oorlogsfenomeen, zeer irrationeel van karakter, zijn toegepast.

De kloof tussen model en werkelijkheid blijft natuurlijk ontzettend wijd. Maar wie dat een reden acht om met von Clausewitz te spotten zou in de eerste plaats met al die aprioristen moeten spotten die de oorlogswerkelijkheid te lijf gaan met een model dat nóg veel verder van de menselijke ervaringen af ligt!

Maandelijks wordt de Militaire Spectator toegezonden aan alle leden van de Koninklijke Vereniging ter beoefening van de Krijgswetenschap.

Ten einde de toezending aan thans nog actief dienende officieren van Land- en Luchtmacht, tevens lid van de Koninklijke Vereniging ter beoefening van de Krijgswetenschap, ook na hun dienstverlating zeker te stellen, wordt belanghebbenden verzocht de secretaris van de Koninklijke Vereniging (Nassaulaan 6, Zoetermeer) in voorkomend geval ter zake in te lichten.